

Hrvatski novocrkvenoslavenski jezik u XIX. stoljeću (Početak jezične obnove na primjeru domisalskih izdanja Dragutina Antuna Parčića)

Lukić, Milica; Blažević Krezić, Vera

Source / Izvornik: **Radovi : Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2016, 47, 393 - 410**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.17234/RadoviZHP.47.18>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:657535>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2023-05-28**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Hrvatski novocrkvenoslavenski jezik u 19. stoljeću (Početak jezične obnove na primjeru domisalskih izdanja Dragutina Antuna Parčića)

S obzirom na dosad jasno istaknute i u literaturi utvrđene značajke o jezičnoj politici i primijenjenoj jezičnoj praksi u obnovi liturgijskih knjiga te o glagoljaškoj tradiciji u 19. stoljeću, cilj je rada bio ustvrditi obujam i kvalitetu doprinosa Dragutina A. Parčića u njihovu oblikovanju i provedbi. Kratkom komparativnom analizom predstavljene su grafetičke i grafemičke posebnosti prvoga domisalskog izdanja Dragutina A. Parčića *Mrtvačka misa s koralnim napjevom* iz 1860. (u odnosu na istu tekstualnu dionicu u *Parčićevu misalu* iz 1893. i *Vajsovu misalu* iz 1927.). Riječ je o litografskom otisku mrtvačke mise, koji se osobitostima slovopisa i pravopisa oslanja na izdanja Ivana Berčića (prvi zamah obnove istočnoslaveniziranih liturgijskih izdanja, tradiranje istočne novocsl. norme), u čijem je priređivanju sudjelovao i Parčić (*Chrestomathia linguae vetero-slovenicae caractere glagolitico*, Prag 1859.; *Ulomci Sv. pisma*, Prag 1865. – 1971.).

Analizom su se potvrdila neka načela Parčićeve jezične koncepcije, ponajprije konzervativnost i artifizijelnost (kombinacija ocsl., hcsl. i istočnih novocsl. rješenja). Koncepcija je to koja se čak 30 godina prije izdanja *Misala* ovjerava izvornom i Parčiću prepoznatljivom, jedino što se konkretna rješenja razlikuju. Ta različita rješenja u *Misi* (1860., ali i 1864.) i *Misalu* (1893.) osnažuju, premda na drugačiji način (grafetička i grafemička razina, odnosno razina slovopisne/pravopisne i fonološke norme), istu prirodu Parčićeve jezične koncepcije.

Uvodno i metodološki

U hrvatskoj je filologiji danas neosporno da vodeća uloga u obnovi staroslavenskih liturgijskih knjiga na hrvatskom nacionalnom prostoru u 19. stoljeću pripada Dragutinu Antunu Parčiću. Taj je devetnaestostoljetni *homo universalis* u paleoslavističkoj/paleokroatističkoj literaturi poznat kao onaj koji je *glagoljskim misalom spasio starodrevnu hrvatsku povlasticu – glagoljicu od neminovne propasti*¹, koja joj je prijetila u drugoj polovini 19. stoljeća. Parčićeva se obnoviteljska uloga uklapa u proces obnove ćirilometodske baštine među Slavenima, koji je

¹ Usp. BONEFAČIĆ 1903; BOLONIĆ 1972: 418-438.

potaknuo biskup Josip Juraj Strossmayer odmah nakon stupanja na đakovačku i srijemsku biskupsku stolicu (1859. upućuje *Promemoriju* papi Piju IX., u kojoj zahtijeva tiskanje novih glagoljskih liturgijskih knjiga)², kao i u tada mladu hrvatsku ćirilometodsku znanost – *Cyrrillomethodianu*, kojoj temelje postavlja povjesničar i filolog Franjo Rački³, a koje su za jedan od svojih temeljnih ciljeva istaknule povratak crkvenoslavenskoga jezika u liturgijsku upotrebu. Naime, stanje u kojemu su se našle liturgijske staroslavenske knjige u 19. stoljeću, kada glagoljica na području hrvatskih zemalja živi svojim *potisnutim životom*, može se opisati dvama problemima: nefunkcionalnošću postojećih i nedostatkom novih liturgijskih knjiga. Oba su navedena problema ozbiljno ugrozila opstanak staroslavenske liturgije na područjima na kojima je ona bila povijesno zajamčena (biskupije u austrijskoj Dalmaciji), istovremeno ugrožavajući i mogućnost njezina proširenja izvan granica tih područja (Zagrebačka te Đakovačka ili Bosanska i Srijemska biskupija), što će biti jednom od temeljnih tendencija u hrvatskoj Crkvi u drugoj polovini 19. stoljeća. Uzroke takvom stanju ponajprije valja tražiti u procesu istočnoslavenizacije liturgijskih knjiga za Slavene osnutkom Kongregacije za širenje vjere (1622.) u Rimu.

Odbor za izradu liturgijskih knjiga⁴, osnovan nakon što je Sveta Solica 1868. biskupu Strossmayeru povjerila rad na izradi liturgijskih knjiga na slavenskom jeziku, obnovu je glagoljskih knjiga najprije povjerio zadarskom profesoru i glagoljašu Ivanu Berčiću.⁵ Budući da Berčić iznenada umire 1870., izbor pada na franjevca trećoreca Dragutina Antuna Parčića. U njegovu je korist zasigurno presudila bogata glagoljaška prošlost, koja se razvijala smjerom Vrbnik – Glavotok – Zadar. Mihovil će Bolonić za Parčića reći da je već *s majčinim mlijekom* usisao ljubav za glagoljicu i glagoljsku stvar.⁶ Rođen u staroj glagoljaškoj Krčkoj biskupiji, u Vrbniku na otoku Krku, još je kao dječak služio pri misama brojnim glagoljašima u vrbničkoj plovanskoj crkvi. Njegovo se napredovanje najprije nastavlja u krugu redovnika glagoljaša na Glavotoku, gdje je iskusio da glagoljaše tišti nedostatak liturgijskih priručnih knjiga, a onda u višim latinskim školama u Zadru, kamo dolazi 1843. Ondje na njega značajan utjecaj ostavljaju dvojica glagoljaša: redovnički subrat o. Benedikt Mihaljević, koji je od 1823. do 1855. bio profesor staroslavenskoga i hrvatskoga jezika u tamošnjem nadbiskupskom bogoslovnom sjemeništu i koji ga je pripremao za svoga nasljednika

² LUKIĆ I KREZIĆ 2014: 211.

³ PETROVIĆ 1979: 47-99.

⁴ Članovima toga odbora bili su: biskup Strossmayer, Franjo Rački, Mihovil Pavlinović, Ivan Brčić, Vatroslav Jagić i Đuro Daničić (LUKIĆ I PILJ TOMIĆ 2010: 83).

⁵ LUKIĆ I PILJ TOMIĆ 2010: 83.

⁶ BOLONIĆ 1973: 418.

na staroslavenskoj katedri, te spomenuti Ivan Berčić. Potonjemu, kojega je Jagić nazvao *uskrisiteljem glagoljice u Dalmaciji*, Parčić će pomagati u znanstvenome radu, ponajprije u sastavljanju knjige *Chrestomathia linguae vetero-slovenicae caractere glagolitico* (Prag 1859., 1864.) te prikupljanju i priređivanju građe za tri knjige *Ulomaka Sv. pisma* (Prag 1865. – 1871.), pekući tako zanat za svoje buduće poslanje u procesu jezične i pismovne obnove hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga u 19. stoljeću.⁷

Iako je kruna Parčićeve jezičnoliturgijske obnove, ali i hrvatske *Cyrillo-methodiane* u cjelini glagoljski *Misal*, objelodanjen 1893. – *Rimski Misal slavenškim ezikom presv. G. N. Urbana Papi VIII poveljeniem izdanb* – *Missale Romanum slavonico idiomate ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini* (Rim, Congr. de Propaganda Fide, 1893.), pri definiranju njegove jezične koncepcije valja uzeti u obzir i samostalna liturgijska izdanja koja je priredio prije *Misala*:

- obrazac mise *Misi za umr'šee* s koralnim napjevom (litografija, Galevac 1860.)
- obrazac mise za *Kêsara i Kralja našego i Decretum* (litografija, Zadar prije 1863.)
- obrazac mise na blagdan Bezgrešnoga začeca (litografija, Krk 1. prosinca 1864.)
- napjev za kor *Vsa lêpa esi, Marie* s koralnim notama (iza glavnoga oltara u crkvi Sv. Marije na Glavotoku)
- prijevodi himna *Jam lucis orto sidere* pod naslovom *PÊSAN* (tiskani u Serafinskoj tiskari u Glavotoku 1870-ih)⁸
- *Čin i Pravilo misi ošće že i molitvi pre i po mise iz' Rim'skago misala* (Rim 1881.)
- *Prilog' slovên'skim' ezikom' v' nem'že misi v'seob'čee vr'k've, za nêkaê mêsta i v' tretiem' činê sv. Fran'čiska služimie s'dr'žet'se* (Rim 1881. i dr.)⁹

U tim su izdanjima posvjedočene razvojne etape u procesu planiranja statusa i korpusa hrvatskoga novocsl. jezika, a obično se ističe kako funkcioniraju kao svojevrsna spona s razdobljem istočnoga novocsl. jezika jer i Berčić i Parčić do probnih otisaka 1881. čuvaju naslijeđenu istočnu novocsl. slovoispisnu i pravo-

⁷ JAGIĆ 1910: 288-300; TANDARIĆ 1993: 78-84; HERCIGONJA 2004: 165; LUKIĆ I PILJ TOMIĆ 2010: 75-107; LUKIĆ 2012: 317-337.

⁸ Prvi stih: *Se svita zvizdi v'sijavši te Adoro te devote latens Deitas* Tome Akvinskoga, a naslov *SLOG sv. Tomi iz' Akvina k'sv. Evharistii* s prvim stihom *Nic'ti se klanam, Božestvo tajnoe*.

⁹ Usp. BADURINA 1993: 155-182.

pisnu normu¹⁰, uz jezičnu *kroatiziranost* teksta.¹¹ Razvoj i obnova hcsl. jezika u 19. stoljeću bili su postupni upravo zbog činjenice da se jezik ciljao normirati zadovoljavanjem izvanjezičnih tendencija – s jedne strane nacionalnoznačajnih (obnoviteljskih), a s druge unionističkih (nacionalnih, sveslavenskih).¹² Osnovni je zadatak ovoga rada predstaviti neke elemente usporedne grafemičke analize Parčićeva litografskoga izdanja *Mise za umrle* (1860.) i istoga teksta u *Misalu* (1893.), s ciljem utvrđivanja:

¹⁰ Poznato je da Berčić u svojim izdanjima čuva dijakritičke znakove koje je uveo Karaman (npr. *jat* bez točkice za /ja/, *jat* s točkom za /je/, *jat* s dijakritičkim znakom (/ja/ < *ocsl. /e/), slovo *i* kojim se bilježi /i/, slovo *i* kojim se bilježi /i/ ispred vokala i /j/, slovo *i* kojim se bilježi /j/, slovo *i* za *jeri* itd.). Riječ je o grafijskim rješenjima koja zadovoljavaju moderne filologe s kraja 19. stoljeća jer daju informacije o jezičnoj prošlosti i etimologiji. Mi smo zbog toga istaknuli da istočna novocsl. izdanja Parčića služe kao sigurnosni predložak u restauraciji jezične starine. U nastavku rada donose se primjeri transliterirani prema standardiziranim transliteracijskim normama. Od njih smo odstupili samo prilikom bilježenja istočnih novocsl. utjecaja: štipača za *jerove* (kako bismo upozorili da Parčić u domisalskim izdanjima tradira istočnu novocsl. slovo *i* kojim se bilježi /i/, /j/ itd. *jata* bez točkice i s točkom, slova *i* kojim se bilježi /i/, /j/ itd.

¹¹ Usp. TANDARIĆ 1993: 81. Konkretna analiza slovnoga inventara Par. litografskoga otiska *Mise* (1860.) pokazat će da nisu uvijek tradirana istočna novocsl. slova rješenja, već naprotiv (npr. bilježenje *jerija* digrafom/dvoslovom). Primjeri nasljedovana istočnoga novocsl. slovo *i* s dijakritikom – bilježenje glasa /j/: *Pokoī*/pokoij/ (Par. 1) : *Pokoi* (Par. 78a) : *Pokoī* (Kar. LXXVa) : *Pokoj* (Vajs 90a), *darū*/daruj/ (Par. 1) : *darui* (Par. 78a) : *darū* (Kar. LXXVa) : *daruj* (Vajs 90a), *Razboīnika*/Razbojnika/ (Par. 6) : *razboiniku* (Par. 79a) : *razbojniku* (Vajs 91b). Glas /j/ u međuvokalnom položaju ne bilježi se ovim slovom: moguće je da nema zabilježenoga hijatskog /j/ ili da je zabilježen s pomoću prejotiranoga slova *ju*, odnosno slova *ê* (kad je riječ o glasovnoj skupini /ja/). U međuvokalnom položaju ispred slova *e* ne bilježi se slovo za glas /j/ (usp. *Prvotisak* 1483.): *podobaeti* (Par. 1) : *podobaet̃* (Par. 78a) : *podobajet* (Vajs 90a), *otvêcaeti* (Par. 5) : *otvêcaet̃* (Par. 78b) : *otvêcajet* (Vajs 91a). Također, između slova za vokale *o* i *i* ne bilježi se slovo za glas /j/: *ne uboiti* (Par. 3) : *ne uboitĩ* (Par. 78b) : *ne uboiti* (Vajs 91a). Ispred slova za vokale /u/ i /a/ bilježi se glas /j/ kao sastavnica prejotiranih slova *jat* i *ju*: *moju* (Par. 1) : *moju* (78a) : *moju* (Vajs 90a), *vêćinoju* (Par. 2) : *vêć̃nuju* (Par. 78b) : *vêć̃nuju* (Vajs 91a), *blagodatiju tvoeju* (Par. 4) : *blagodêt̃iju tvoeju* (Par. 78b) : *blagodêt̃iju tvoeju* (Vajs 91a). Zabilježena je i jedna pogreška u *Misi* (1860.): *Mariju* (Par. 6) umjesto *Mariju*, analogijom prema Karamanovu bilježenju slova *iže* u oblicima imenice *Marija* (pisanje slova *iže* pred slovima za vokale *a*, *i*, *ju*): *ĩ* s nadrednom točkom u obliku *Mari-ju* (BABIĆ 2000: 105).

¹² Upozoravam da se u radu kraticama označuju crkvenoslavenski idiomi: ocsl. = opće(crkveno) slavenski književni jezik (jezik kanonskih tekstova), hcsl. jezik = hrvatski crkvenoslavenski jezik (od 12. do 16. stoljeća), novocsl. jezik = novocrkvenoslavenski jezik, javlja se u određenoj sredini usporedno s književnim jezikom kojemu je osnova narodni, domaći idiom (usp. DAMJANOVIĆ 2005: 11). Postoje dvije inačice novocrkvenoslavenskoga jezika: istočni novocsl. jezik, odnosno istočni novocrkvenoslavenski jezik (17. i 18. stoljeće), te hrvatski novocsl. jezik, odnosno hrvatski novocrkvenoslavenski jezik 19. i 20. stoljeća (početkom 20. stoljeća izdanja J. Vajsa, krajem 20. stoljeća J. L. Tandarića, usp. *Rimski misal... ČIN MISI s izbranimi misami* 1980; MIHALJEVIĆ 2009: 289). S obzirom na to da je posljednjim dvjema inačicama zajednička umjetna, knjiška osnovica, u radu ih označavamo i kraticama: istočni novocsl. jezik = istočni novocrkvenoslavenski jezik, hrvatski novocsl. jezik = hrvatski novocrkvenoslavenski jezik.

- grafemičkih osobitosti (slovni inventar i višestrukosti te ostale distinktivne grafičke jedinice pisanoga jezika) u Parčićevim domisalskim izdanjima (oprimjereno na *Misi za umrle* iz 1860.)¹³
- sličnosti i razlika prema *Misalu* (1893.)¹⁴ ali i istočnoslaveniziranim izdanjima (*Brevijar* 1648., *Misal* 1741., *Brevijar* 1791.), kanonskim te primjernim spomenicima hosl. jezika (*Misal* 1483.)
- početnih tendencija pismovne i jezične restauracije hosl. jezika u 19. stoljeću u odnosu prema dovršenoj jezičnoj koncepciji provedenoj u *Misalu* (1893., uzorna hosl. norma 19. stoljeća).

U metodološkom smislu osobito važnim držali združivati poglavlja koja se u dosadašnjim radovima uglavnom donose pojedinačno (poglavlje o grafiji i poglavlje o fonologiji/glasovima) jer smatramo da, potaknute pristupom Matea Žagara (2007.), nije dokraja moguće odvojiti njihove međutjecaje i međuovisnost. Zabilježena slova, kao pismovni oblici najmanjih jezičnih jedinica, i njihov odraz prema izgovorenoj jezičnoj strani predmet su izučavanja grafemike, kao discipline podređene grafematici. Autori priručnika *Lexikon der germanistischen Linguistik* (Tübingen 1973.), H. P. Althaus, H. Henne i H. E. Wiegand, grafemiku definiraju kao znanost o distinktivnim grafičkim jedinicama pisanoga jezika (i to ne samo grafemima, kao pismovnim jedinicama koje odgovaraju najmanjoj jezičnoj jedinici).¹⁵ Ona odgovara fonemici kao znanosti o razlikovnim foničkim elementima govornoga jezika. U našem je slučaju osobito zanimljivo ukazati na to da slovni inventar i vizualan izgled otiska (grafetički podaci) svjedoče jedno (oslonjenost na jednu tradiciju u Parčića), a bilježenje glasovnih promjena (npr. zamjene, vokalizacija ili ispadanje) mogu svjedočiti drugo (oslonjenost na drugu tradiciju u Parčića).

	Usmenost	Pismenost
Jezik	fonematika /fonem/	grafematika /grafem/
Govor	fonetika /fon/glas/	grafetika /graf/

Tablica 1. Dihotomija usmenost : pismenost / jezik : govor¹⁶

¹³ *Misi za umrše* (Par. 1-12). Stranice su numerirane glagoljičnim slovima u brojevnoj vrijednosti, a tekst prati notni zapis.

¹⁴ *Misi za umrše* (Par. 78a-84b), *Misi za umršeje* (Vajs 90a-96b).

¹⁵ Usp. ŽAGAR 2007: 31-32.

¹⁶ Isto: 32.

Grafetičke i grafemičke posebnosti Mise za mrtve

1. Jerovi

Uvidom u Parčićevu *Misu za mrtve* iz 1860. došli smo do novih saznanja o slovima za *jerove*. Ona su, dakako, odraz naslijeđene istočnoslavenizirane Karamanove tradicije, pa se razlikuje štapić za *zor* i štapić s dijakritičkim znakom za *jer*. Međutim, gotovo nepogrešiva distribucija slova za slabe i jake *jerove* iznova svjedoči o načelima jezičnoga „obnavljanja“ postojećih izdanja s obzirom na ocsl. normu (izvornu staroslavensku normu, vidi i restauracijsku tendenciju istočnih novocsl. izdanja). No, obnavljanje u tom smislu ne znači samo revitalizaciju izvorne hcsl. norme, već i ugledanje na spomenike ocsl. kanona te na istočnoslavenizirane spomenike. Djelovanje prema načelima nove koncepcije (umjetna, knjiška norma) podrazumijeva da se od dosadašnjih tradicija uzima najbolje i stavlja u ravnotežu: jednom su to rješenja kanonskih spomenika, drugi put ona s početaka redakcijskih formiranja, ali i rješenja iz hrvatskoglagoljskih rukopisa i tiskanih izdanja 14. i 16. stoljeća, a treći su put to rješenja istočnoslaveniziranih izdanja (na različit način u *Misi* iz 1860., gdje Parčić razlikuje slova za *zorove* i *jerove* prema Karamanu, a na različit način u *Misalu* iz 1893. gdje ostavlja slovo *e* za karakterističnu istočnoslaveniziranu vokalizaciju: *denesъ, otecъ*).¹⁷

Usporedbom sa stanjem u *Misalu* 1893. i *Misi za umrle* 1860. zaključuje se kako je u odnosu na bilježenje slova za nekadašnje slabe *jerove* uočena veća pravilnost (u odnosu na uzornu staroslavensku normu) u litografskom izdanju *Mise* iz 1860.¹⁸ Vajsovo latinično i prerađeno izdanje *Parčićeva misala* iz 1927. donosimo samo kako bismo odmjerili postojeće stanje. U tom *Misalu* ne bilježe se *jerovi* u slabom položaju, a slovo *a* je na mjestu *jerova* u jakom položaju zabilježeno kao rezultat vokalizacije karakteristične za hrvatski crkvenoslavenski jezik. Na temelju Vajsova izdanja dobivamo podatke o izgovornoj normi hrvatskoga novocsl. jezika u 19. st. i o njezinu variranju u odnosu na podatke iz *Maloga azbukvara* (1894.).

Parčić (1860.)	Parčić (1893.)	Karaman (1741.)	Vajs (1927.)
Otvěčaeť (Par. 5)	Otvěčaeť (Par. 78b)	Otvě`čajeti (Kar. LXXVb)	Otvěčajet (Vajs 91a)

¹⁷ Uzimaju se primjeri koji su karakteristične potvrde istočnoslavenizirane vokalizacije, za razliku od onih koji su potvrđeni i u kanonskim spomenicima: *šed-, togda*.

¹⁸ Primjeri: *světi* (Par. 1, ocsl. *světb*, ali *světi* na Par. 1) : *světb* (Par. 78a) : *svě`tu* (Kar. LXXVb) : *svět* (Vajs 90a), *ktebē* (Par. 1, ocsl. *kъ*, združeno pisanje prednaglasnice, nedosljedno) : *kъ tebē* (Par. 78a) : *k tebē* (Vajs 90a), *pliti* (Par. 1, ocsl. *plъtb*) : *plъtb* (Par. 78a) : *plt* (Vajs 90a/813), *dini* (Par. 4, ocsl. *dnъb*) : *denъ* (Par. 78b) : *dan* (Vajs 93b), *hočeti biti* (Par. 4) : *hočebъ biti* (Par. 78b) : *hočet biti* (Vajs 93a), *si estestvomi* (Par. 5, ocsl. I jd. *sъ estestvombъ*, vokalizacija u slabom položaju!, istočnoslavenizacija) : *Sъ estestvombъ* (Par. 78b) : *Si estestvom* (Kar. LXXVb) : *Sjestestvom* (Vajs 93b).

Također, uočava se veća koncentracija nezabilježene vokalizacije jakih *jerova* u *Misi* iz 1860. negoli u *Misalu* (1893.):

Parčić (1860.)	Parčić (1893.)	Karaman (1741.)	Vajs (1927.)
vī dīnī (Par. 4)	въ день (Par. 79a)	Vī denī (Kar. LXXVIa)	v dan (Vajs 91a)

Ukoliko se slovima za „pune vokale“ i bilježi vokalizacija nekadašnjih *jerova* u jakom položaju, slovo *a* (karakteristika hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika) daleko je češće u izdanju *Mise* 1860. negoli u *Misalu* (1893.). Glede bilježenja vokalizacije jakih *jerova*, svjedočimo značajnijemu utjecaju istočnoslaveniziranih izdanja (*e* ili *o*), a po čuvanju štapića, kao znaka za nevokalizirani jaki *jer*, svjedočimo obnavljanju ocsl. norme:

Parčić (1860.)	Parčić (1893.)	Karaman (1741.)	Vajs (1927.)
sadržiti se (Par. 5)	сѣдрѣтитъ се (Par. 78b)	soderžit sê' (Kar. LXXVb)	sdržit se (Vajs 91a)
Sa ovīca-mi (Par. 7)	съ овѣцами (Par. 79b)	so ovcami (Kar. LXXVIa)	s ovcami (Vajs 91b)
Konaci (Par. 7)	конесъ (Par. 79a)	koneci (Kar. LXXVIa)	konac (Vajs 91b)

Osobito je zanimljivo uočiti kako se u *Misi za umrle* iz *Parčićeva misala* (1893.) pojavljuje i apostrof kao znak za slabi *jer* na kraju riječi, što dosada nismo mogli pronaći u radovima koji su se bavili istraživanjem jezika *Parčićeva misala*, i to samo u riječi *blag'* (dvije potvrde): (Par. 79a).

Parčić (1860.)	Parčić (1893.)	Karaman (1741.)	Vajs (1927.)
blagi (Par. 6)	blag' (Par. 79a)	blagi (Kar. LXXVIa)	blag (Vajs 91b)

Slova kojima se bilježi vokalizacija *jera* u *Misi za umrle* iz *Misala* (1893.) tanja su i manja od ostalih, npr.

  (Par. 78b)

  (Par. 79a)

	Misa (1860.)	Misal (1893.)
graf (slovní inventar)	I (Ѣ) i Í (Ѣ): uzor u Karamanovim izdanjima	I (ne razlikuju se <i>gor</i> i <i>jer</i>) i ‘ (2x): uzor u hrvatskoglagoljskim spomenicima, ali stanje ne korespondira samo s početkom redakcijskih formiranja ¹⁹ (od 13. st.), kada je standardiziran štapić, odnosno druga generacija apostrofa
grafemička ravan	tradicija bilježenja slabih <i>jerova</i> prema „nepokvarenim“ istočnoslaven iziranim slovnica u odnosu na ocsl. normu (pretpostavljena mjesta)	<i>Vajsov misal</i> svjedoči da se izgovor slabih <i>jerova</i> nije pretpostavljao, a tradicija je bilježenja u odnosu na ocsl. normu – nema ispuštanja! (istočna novocsl. izdanja kao sigurnosni predložak)

Tablica 2. Bilježenje *jerova* u slabom položaju

Vanda Babić, kao i glavnina hrvatskih paleoslavista i paleokroatista, ističe kako se upravo Dragutin A. Parčić vratio hrvatskoj redakciji, i to zapisivanjem štapića za *jerove* u *Misalu* (1893.), ali je za razliku od *Misala* (1483.) njegova uporaba dosljedna: čuva slova za *jerove* u nekadašnjem slabom položaju.²⁰ Na razini slovnoga inventara (grafetička narav, osobito ako se u obzir uzme pisarska tradicija u odnosu na slabe *jerove*) poslužio se rješenjima hcsl. norme 13. stoljeća (+ apostrof kao korektiv), ali na razini distribucije po položajima (što je u odnosu na pisarsku tradiciju za slabe *jerove* grafetička, a u odnosu na izgovornu vrijednost jakih *jerova* grafematička ravan) riječ je o poštivanju ocsl. norme.

	Misa (1860.)	Misal (1893.)
graf (slovná višestrukost)	I (Ѣ) i Í (Ѣ)	I (ne razlikuju se <i>gor</i> i <i>jer</i>)
	<i>a</i>	<i>e, o</i> (niže i tanje otisnuta slova)

¹⁹ Štapić je jedini znak za *jerove* u *Parčićevu misalu* (apostrof se potvrđuje svega dva puta na kraju riječi *blag* za označavanje slabe pozicije, a prema Mihaljeviću (2009) takva je tradicija do sredine 14. stoljeća. Da se vraćao samome početku redakcijskih formiranja, u obzir bismo morali uzeti i slovo za *gor* u obliku ključa, ali činjenica da *Misal* ipak potvrđuje i štapić i apostrof ukazuje na stanje u spomenicima već od kraja 12. stoljeća. S obzirom na to da se isti znak pojavljuje u riječi *zgubiši* (Par. 79a), prema *zgubiši* (Par. 6), *ne zgubiši* (Kar. LXXVIa) i *zgubiši* (Vajs 91b), držimo da apostrof ima korekturnu ulogu i da je u vezi s propustima (u tiskanju) (usp. ŽAGAR 2007). Valja napomenuti i to da Parčić već u misi *Vъ prazd'nikъ Neporoč' nago Začetiê bl. Marie Dêvy* (litografija, Krk 1864.) nekadašnju slabu poziciju *jera* bilježi apostrofom.

²⁰ BABIĆ 2000: 145.

grafemička ravan	ocsl. tradicija bilježenja jakih <i>jerova</i> (i <i>jor</i> i <i>jer</i>), uzor su kanonski spomenici, a ne Karaman; jak položaj, razlikuju se tvrđi i meki <i>jerovi</i> ; Karaman je bilježio vokalizaciju jakih <i>jerova</i> !	osobitost hrvatskoglagoljskih spomenika u 14. i 15. st. (npr. Vat. Illir. 4, Prvotisak) bilježenje je nevokaliziranih jakih <i>jerova</i>
	hrvatska redakcija od 13. stoljeća bilježi vokalizaciju slovom za puni vokal <i>a</i>	Ocsl. praksa, rješenja kodificirana u istočnim novocsl. normativnim priručnicima

Tablica 3. Jerovi u nekadašnjem jakom položaju

Inventar kojim u *Misi* (1860.) Parčić bilježi jake *jerove* oblikovan je po uzoru na Karamana (slovni inventar: štapić i štapić s dijakritičkim znakom), ali je praksa bilježenja tvrdih i mekih *jerova* na pretpostavljenim mjestima kod Parčića povratak ocsl. izvorima, osobito ako se u obzir uzme činjenica da bilježi i nevokalizirane jake *jerove*. Kada pak bilježi vokalizaciju, ona je prema hcsl. spomenicima od 13. stoljeća. U *Misalu* 1893. bilježi jake *jerove* štapićem (hcsl. pisarska tradicija od 13. stoljeća), ali Vajs svjedoči da se izgovor pretpostavlja (u njegovu izdanju potvrđeno slovom *a*). Kada pak bilježi vokalizaciju u *Misalu*, to čini prema istočnim novocsl. uzorima (slova *e*, *o*).

Već kod pisanja *jerova* u *Misi* (1860.) i *Misalu* (1893.) možemo posvjedočiti prirodi procesa jezičnoga obnavljanja – rješenja se preuzimaju prema ocsl. kanonskim spomenicima, istočnim novocsl. izdanjima i hcsl. spomenicima (ovisno o rješenju, potvrđuje se kontinuitet od 12. do 15. stoljeća).

2. Jeri

Parčić u litografskom izdanju *Mise za mrtve* (1860.) poziciju *jerija* bilježi slovima *ii* (štapić + dvadesetično *i*)²¹, za razliku od Levakovića (1648.) i Karamana (1741., 1791.), kod kojih se slovom *ī* bilježi *jeri*. To, dakako, nije u skladu s tradicijom hrvatskoglagoljskih spomenika i normom hcsl. jezika jer jedna od prvih promjena koja određuje taj jezik jest promjena *jerija* u *i/*, i to do početka 12. stoljeća.²²

Možemo se zapitati ima li Parčićovo slovno rješenje veze s istočnim novocsl. izdanjima (Levaković, Karaman), kada je očigledno izmijenjeno? Činjenica je da

²¹ *věčiniū* (Par. 1, ocsl. *věčъnyi*), *uslūši* (Par. 1, ocsl. *uslyši*, 2. l. jd. imperativa), *vērinihi* (Par. 3, ocsl. *věrbъniihъ*, nedostaje *i* u gram. morfu), (*oti visēkoe*) *uzii* (Par. 3, ocsl. G jd. *uz/d/y*), *imatī prīiti* (Par. 4), *diviniū* (Par. 4, ocsl. *divъnyi*), *mirtvii* (Par. 4), *uličeniimi* (Par. 7). Već u *Misi Vb prazd'nikъ Neporoč' nago Začetiē bl. Marie Dēvy* (litografija, Krk 1864.) Parčić nekadašnju slabu poziciju *jera* bilježi apostrofom, a umjesto slova *bi* za *jeri*, bilježi, poput Karamana, slovo *i* s ravnom crticom.

²² DAMJANOVIĆ 2008: 11; MIHALJEVIĆ 2009: 294.

Parčić rabi digrafski način bilježenja *jerija*, nastavljajući se na ocsl. glagoljčnu (i ćiriljčnu) pismovnu tradiciju, ali i na prve hosl. spomenike (*Bečki listići* bilježe *apostrof* + *i* na trima mjestima, ali s fonematskom vrijednošću /i/)²³, a ne na tradiciju istočnoslavenske crkvene redakcije, koja je usustavljena dvjema gramatikama Zizanija i Smotrickoga te potvrđena u istočnim novocsl. izdanjima kao *ī*.

U *Parčićevu misalu* (1893.) slovom *i* dosljedno je zabilježena promjena *jerija* u *i*, koja karakterizira hrvatski crkvenoslavenski jezik.

	Misa (1860.)	Misal (1893.)
graf (slovni inventar)	<i>ii</i> (štipić + dvadesetično <i>i</i>) različito od <i>Karamanova misala</i> (<i>ī</i>)	<i>i</i>
grafemička ravan	istočni novocsl. spomenici kao sigurnosni predložak: tradicija bilježenja ocsl. <i>jerija</i> zadržala se (u određenim pozicijama, različito u odnosu na jezik i pismo) u istočnoslavenskim jezicima, ali i u dvjema slovnicama koje propisuju istočni novocsl. jezik Parčić je odabrao drugačiji način pisanja (digrafski) kako bi štipićem uz dvadesetično <i>i</i> ukazao na fonematsku vrijednost /i/ i neutralizaciju /y/ > /i/ (hosl. 12. st.) usp. FgVind: ‘ + <i>i</i> za /i/	bilježenje zamjene /y/ > /i/ u hosl. jeziku (jezik liturgijskih spomenika), ali i u svim južnoslavenskim jezicima (i pismima)

Tablica 4. Bilježenje *jerija*

Zaključuje se kako Parčić iznova promišljeno spaja ocsl. normu, istočnoslavenska rješenja i hrvatskoredakcijske osobitosti. Najprije mu je važno da se slovom obilježi pozicija nekadašnjega ocsl. *jerija*, i to digrafom/dvoslovom (dakle, drugačije u odnosu na istočnosl. rješenje) – što prema staroslavenskoj glagoljskoj pisarskoj normi (premda je ondje uobičajeno desetično *i* uz *jor*), što, još vjerojatnije, kako bi ukazao na fonematsku vrijednost /i/ i početnu hosl. praksu

²³ Slovo *jeri* zabilježeno je još samo u trima fragmentima najstarijega razdoblja (*Budimpeštanski odlomci, Prva stranica Kijevskih listića, Grškovičev odlomak apostola*). U kasnijim tekstovima digraf, koji se sastoji od znaka za *jer* (štipića ili apostrofa) i dvadesetičnoga *i*, pojavljuje se povremeno i u većini slučajeva označava skupinu /ji/, tj. štipić ili apostrof služe za označavanje jotacije (MIHALJEVIĆ 2009: 294).

(kombinacija štapić + dvadesetično *i* podsjeća, primjerice, na *Bečke listiće*, gdje je ‘ + *dvadesetično i* oznakaza vrijednost /i/).

3. Jat

U *Misi* 1860. i *Misalu* 1893. *jat* je nezamijenjen (slovima za samoglasnike /e/ ili /i/). Inače, hrvatski crkvenoslavenski glasovni sustav sve do 14. i 15. stoljeća poznaje *jat* (s posebnom fonemskom vrijednošću)²⁴, a *i* slovo je postojano u hrvatskoglagoljskim liturgijskim knjigama.²⁵ Nadalje, prihvaća se stav Vande Babič o *jatu* u *Parčičevu misalu* kao staroslavenskomu *jatu*²⁶, ali je isto tako i hrvatski crkvenoslavenski (do 14./15. stoljeća). Podsjećamo da nije crkvenoslavenizam sve što je odraz starine, već sve što je dio sustava, dio strukture; u tom smislu *jat* može biti i obilježje hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika.

	Misa (1860.)	Misal (1893.)
graf (slovni inventar i slovna višestrukost)	ê s točkicom /je/ ê bez točkice /ja/ ²⁷ uzor: Karaman	ê /je/, /ja/
grafemička ravan	bilježi se očsl. i hcsl. <i>jat</i> , a ne istočni novocsl. <i>jat</i> (izgovorna norma) samo jedna pogreška prema istočnosl. uzorima: <i>mê</i> (* <i>mę</i> > istočni novocsl. <i>mja</i> > hcsl. <i>me</i>) (Par. 7) <i>jatom</i> se bilježi umekšanost suglasnika /lʲ/, /nʲ/, /rʲ/: <i>zemlê</i> /zemlja/	očsl. i hcsl. <i>jat</i> (12. i 13. stoljeće: u većini tekstova slovo <i>jat</i> na položaju psl. <i>jata</i> pojavljuje se znatno češće od slova <i>e</i> i <i>i</i> ²⁸ nekoliko primjera bilježenja prednjega nazala proširenoga protezom prema hrvatskoj redakciji (<u>početak hcsl. jezika!</u>): ²⁹ <i>êsti</i> (ali i oblik <i>jesti</i> od * <i>jęsti</i>) <i>jatom</i> se ne bilježi umekšanost suglasnika /lʲ/, /nʲ/, /rʲ/: <i>zemla</i>

Tablica 5. Bilježenje *jata*

²⁴ Usp. MIHALJEVIĆ I REINHART 2005: 49.

²⁵ DAMJANOVIĆ 2008: 60-61.

²⁶ BABIČ 2000: 137.

²⁷ *Jat* bez točke, glasovna vrijednost /ja/ u postvokalnoj, inicijalnoj poziciji i iza slova za palatale: *vsêka* (Par. 1) : *vsaka* (Par. 78b) : *vsaka* (Vajs 90b), *Iskuplee kristi* (Par. 6), *triplêše* (Par. 6), *mčeniê* (Par. 6), *otpu-êe-ni-ê* (Par. 6) : *otpućenîê* (Par. 79a) : *otpušćenija* (Vajs 91b). *Jat* s točkom, glasovna vrijednost /je/: *bêdîmimi* (Par. 5), ne *bêše* (Par. 6), *Prêžde* (Par. 6), *Mînê* (Par. 7), *svêtlosti* (Par. 9).

²⁸ Usp. MIHALJEVIĆ 2009: 299.

²⁹ Usp. ŠIMIĆ 2000: 33.

Prema bilježenju *jata*, zaključuje se da Parčićeva jezična koncepcija počiva na istim načelima 1860. i 1893., ali su rješenja različita. Ta se načela mogu izraziti rečenicom: važno je osigurati razumljivost i podsjetiti na poznato, ali da se ne iznevjere ocsl. norma i hcsl. rješenja.

U *Misi* (1860.) Parčić želi zadržati *jat* s točkicom i bez točkice prema istočnim novocsl. uzorima jer su ustaljeni, jer vjerno odražavaju ocsl. izgovornu normu i jer je proces *obnove* tek započeo, ali ne u svim pozicijama. U skladu s normom hcsl. jezika, Parčić u *Misi* slovom *jat* (bez točkice) više ne bilježi refleks prednjega nazala, kao što je to slučaj s Karamanovim izdanjima. Samo je jednom pogriješio, u primjeru *mê* (Par. 7), što potvrđuje našu pretpostavku da je Karamanova izdanja imao pred sobom kao sigurnosni predložak. U *Misalu* (1893.) je Parčić želio dokraja raščistiti razinu pisma, pa uvodi jedinstveno slovo *jat*, bez nadrednih znakova za distinkciju /je/ i /ja/ (prema ocsl. normi, ali i početnoj hcsl. normi).

4. Bilježenje suglasnika /l'/, /n'/, /r'/

Već u Levakovićevu *Brevijaru* (1648.) palatalnost suglasnika /l/ i /n/ označava se dijakritičkim znakom ´, ali i slovom *jat* te prejetiranim *ju*. Kod oblika lične zamjenice za 3. osobu, koji dolaze s prefiksom *n-* zbog prijedložne veze, ta umekšanost nije označena. U *Brevijaru* je i umekšanost /r'/ dvaput označena slovima *jat* i *ju*³⁰. Karaman (1741., 1791.) označava njihovu mekoću apostrofom ponad slova *l*, *n*, *r*, potom *jerom* (*i*) te slovima *jat* i *ju*.

Parčić 1860. bilježi umekšane /l/, /n/, /r/ dijakritičkim znakom (apostrofom ponad slova), slovom *jat*, *jer* i slovom *ju*: *Carju* (Par. 5, 8), *Suditelju* (Par. 6), *Iskuplêe kristí* (Par. 6), *Agníče*.

Kod oblika lične zamjenice s predmetkom *n-* u *Misi* 1860. bilježimo dvostrukosti: bilježenje *vi neĩ-že* (Par. 5, prema ocsl. normi i hcsl. spomenicima te u Levakovića: lična i odnosna zamjenica s *n-* za 3. lice bez znaka za umekšanje), ali i *o n'emíže* (Par. 5, s dijakritičkim znakom).

	Misa (1860.)	Misal (1893.)
graf (slovni inventar i slovna višestrukost)	<i>l</i> , <i>n</i> , <i>r</i> + dijakritički znak ´	-
	<i>l</i> , <i>n</i> , <i>r</i> + meki <i>jer</i> (<i>i</i> = <i>o</i>)	-
	slovo <i>jat</i>	-
	slovo <i>ju</i>	slovo <i>ju</i>

³⁰ BABIĆ 2000: 92.

grafemička ravan	bilježenje umekšanih /l'/, /n'/, /r'/ prema tradiciji Karamanovih izdanja	umekšani /l'/, /n'/, /r'/ bilježe se samo s pomoću slova <i>ju</i> : <i>sizdateľju</i> (Par. 78a), <i>glagolju</i> (Par. 79b) (tradicija hrvatskoglagoljskih spomenika 15. i 16. st.) ³¹
	jedina se nestabilnost očituje u bilježenju oblika lične zamjenice s prefiksom <i>n-</i> (uz prijedlog): <i>vi neĉ-že</i> (Par. 5) <i>o n'emíže</i> (Par. 5)	

Tablica 6. Bilježenje suglasnika /l'/, /n'/, /r'/

5. Slovo *šta* i *šta* s nadrednim točkicama

Slovo *šta* do 15. je stoljeća u hrvatskoglagoljskim tekstovima označavalo /č/, /šč/ i /št/.³² Od 15. stoljeća nadalje glagoljaši skupinu /šč/ bilježe i kombinacijom *š + č* jer dodatno žele upozoriti da nije riječ o glasu /č/. Između tih dvaju slova znaju stoga staviti i apostrof *š'č*. No, u liturgijskim tekstovima pisanje je *šta* s pomoću dvaju znakova (*š + č* ili *š + t*) rijetkost.³³ To znači da je Parčić u *Misi* i *Misalu* preuzeo, u ovom bi slučaju opravdano bilo istaknuti i „nastavio“, tradiciju hrvatskoglagoljskih liturgijskih tekstova, koji tradicionalno slovom *šta* bilježe /č/ i /šč/. U istočnoslavenskim spomenicima, prema normativnim gramatikama, zabilježeni su refleksi /č/ i /šč/, a drugi se u istočnim novocsl. spomenicima donosi s dvjema nadrednim točkicama.

	Misa (1860.)	Misal (1893.)
graf (slovní inventar i slovná višestrukost)	slovo <i>šta</i> ³⁴	slovo <i>šta</i>
grafemička ravan	bilježenje /č/ i /šč/ hrvatskoglagoljska tradicija do 15. st. (liturgijski tekstovi – pravilo)	bilježenje /č/ i /šč/ hrvatskoglagoljska tradicija do 15. st. (liturgijski tekstovi – pravilo)

Tablica 7. Slovo *šta*³¹ Usp. VINCE 1981: 15-21.³² DAMJANOVIĆ 2008: 59.³³ MIHALJEVIĆ 1992: 12; ŠIMIĆ 2000: 41; JURČEVIĆ 2002: 92.³⁴ U Parčićevu izdanju *Mise* (1860.) slovo *šta* (bez točkica) označuje i /č/ i /šč/: *pomagajučeu* (Par. 3), *ot mučeniē* (Par. 3), *hočeti* (Par. 4), *otvêcaeti* (Par. 5), *Truždeni ičeme* (Par. 6), *Molečumu* (Par. 6), *gredučii* (Par. 12).

6. Slovo *želo*

Dok je Levaković danim slovom u *Misalu* (1631.) i *Brevijaru* (1648.) označavao samo brojevu vrijednost osam, Karaman je to slovo pod utjecajem istočnoslaveniziranih gramatika Zizanija i Smotrickoga rabio i u zapisivanju pojedinih riječi: *žilo*, *žiloba* i sl.

Već je u starockrvenoslavenskim tekstovima afrikata /ʒ/ bila zamijenjena slovom za frikativ /z/. U hrvatskom se crkvenoslavenskom jeziku, prema tome, slovo *želo* pojavljuje samo kao znak za broj osam, a od druge polovine 14. stoljeća i kao tzv. alfabetska suspenzija za riječ *želo*. Jedino u *Grškovićeve odlomku apostola* (2r) pojavljuje se jednom kao znak za glas u riječi *želo*.³⁵

Nestabilnost u *Misi* (1860.) svjedoči da je riječ o glasovnoj vrijednosti /z/ i spremnosti za prevladavanje grafijskoga uzora u istočnom novocsl. izdanju³⁶.

	Misa (1860.)	Misal (1893.)
graf (slovnii inventar i slovnavišestrukost)	slovo <i>želo</i> slovo z (<i>zemli</i>)	slovo z (<i>zemli</i>)
grafemička ravan	nestabilnost u održavanju istočne novocsl. pisarske prakse (Karaman: <i>žilo</i> , <i>žiloba</i> , ali fonematska vrijednost /z/): <i>žilosti</i> (Par. 6) ali i <i>zlosti</i> (Par. 5)	bilježenje hosl. zamjene /ʒ/ > /z/ (proces započeo već u oosl. tekstovima)

Tablica 8. Slovo *želo*

Zaključak

Parčičeva domisalska izdanja (primjer *Mise* 1860.) na razini grafemičke analize potvrđuju (Berčićevu) nasljedovanu uređivačku i „obnoviteljsku“ koncepciju liturgijskih knjiga. Koncepcija je to koja se čak 30 godina prije izdanja *Misala* ovjerava izvornom i Parčiću prepoznatljivom, jedino što se konkretna rješenja razlikuju. Ta različita rješenja u *Misi* (1860., ali i 1864.) i *Misalu* (1893.) osnažuju,

³⁵ MIHALJEVIĆ 2009: 295.

³⁶ *Misa* (1860): *žila* (Par. 3), *žilosti* (Par. 6) : *zlosti* (Par. 79a) : *žlosti* (Kar. LXXVIA) : *zlosti* (Vajs 91b), ali u *Misi* (1860.) i: *prostivi zlosti* (Par. 5).

premda na drugačiji način (grafetička i grafemička razina, odnosno razina slovo-pisne/pravopisne i fonološke norme), istu prirodu Parčičeve jezične koncepcije.

Ova kratka analiza potvrđuje da su njegovi uzori u odabirima bili općecrkvenoslavenski, hrvatski crkvenoslavenski (u kontinuitetu od 12. do 16. stoljeća) i istočni novocrkvenoslavenski (ne samo zbog sravnjivanja s *Vulgatom*). Ipak, Parčić već u *Misi* potvrđuje da ne slijedi vjerno istočne novocsl. grafijske uzore, nego vlastitim autorskim doprinosom pokušava u ravnotežu dovesti obilježja različitih crkvenoslavenskih tradicija, dakako, vodeći se hosl. tradicijom. Sve je već na slovnoj razini, dade se zaključiti, u skladu s jezičnopolitičkim odrednicama i zadacima *Cyrrillomethodiane*: opremiti i otisnuti nove crkvenoslavenske liturgijske knjige nacionalnoga (hrvatskog) i nadnacionalnoga (sveslavenskog) značenja.³⁷

Bibliografija

Kratice

hosl.	hrvatski crkvenoslavenski jezik (od 12. do 16. stoljeća)
novocsl.	novocrkvenoslavenski jezik javlja se u određenoj sredini usporedno s književnim jezikom kojemu je osnovica narodni, domaći idiom (nacionalni književni jezik)
hrvatski novocsl.	hrvatski novocrkvenoslavenski jezik hrvatskih liturgijskih knjiga u 19. i 20. stoljeću
istočni novocsl.	istočni novocrkvenoslavenski jezik inačica je novocrkvenoslavenskoga jezika, a javlja se u hrvatskim liturgijskim knjigama 17. i 18. stoljeća
ocsl.	opće(crkveno)slavenski književni jezik (jezik kanonskih tekstova 10. i 11. stoljeća)

Kratice izvora

FgVind	=	<i>Bečki listići (Fragmenta Vindobonensia)</i> , kraj 11. i poč. 12. stoljeća, Beč: Österreichische Nationalbibliothek (sign. Cod. Slav. 136).
--------	---	--

³⁷ *Misa* (1860.) pokazuje zanimljivosti (uglavnom konzervativnosti) i na drugim jezičnim razinama. Spomenut ćemo: (ne)provođenje glasovnih promjena (*razsuditi* Par. 4 : *rasuditi* Par. 78b), očuvanost *i*-promjene (G jd. ženskoga roda *simriti*), zabilježenu kategoriju instrumental apsolutni (prijevod latinskoga ablativa apsolutnog, karakterističan za hosl. tekstove, GADŽIJEVA i dr. 2014: 337): *I blagodatiju tvojeju imi pomagajućeju* (Par. 1, Par. 78b, Vajs 91a, usp. *i blagodatiju tvojeju imi pomagajućeju* (Kar. LXXVb), genitiv, kasnije dativ po rekciji (uz glagole koji označuju bježanje, GADŽIJEVA i dr. 2014: 325): *uběžati suda* (Par. 1) : *uběžati sudu* (Par. 78b) : *ubě žati suda* (Kar. LXXXVb) : *uběžati sudu* (Vajs 91a), očuvanu deklinacijsku posebnost (kratki/dugi oblici) participa (u predikatnoj i determinativnoj ulozi, npr. u atributnoj službi): *gredučii gněvi* itd. (usp. SUDEC 2008: 517; GADŽIJEVA i dr. 2014) i dr.

- Par. (78a-84b) = *Rimьski Misalь slavěnskimiь ezikomь prěsv. G. N. Urbana Papi VIII povelěniemь izdanь – Missale Romanum slavonico idiomate ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini* (Rim: Congr. de Propaganda Fide, 1893) ili *Parčičev misal*
- Par. (1-12) = *Misi za umr 'šee* s koralnim napjevom (litografija, Galevac 1860), Zagreb: Arhiv Provincijalata franjevacna trećoredaca na Ksaveru, sig. XIX. a. 58
- Kar. (LXXVa-LXXXIb) = *Missalь rimskij slavenskimiь êzykomь – Missale romanum slavonico idiomate* (Rim, Congr. de Propaganda Fide, 1741) ili *Karamanov misal*
- Vajs (90a-96b) = *Rimski misal slověnskimiь jezikom prěsv. G. N. Urbana Papi VIII povelěnjem izdan – Missale Romanum slavonico idiomate ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini* (Rim: Congr. de Propaganda Fide, 1927) ili *Vajsov misal*

Izvori

- KARAMAN, Mateo (prir.). 1741. *Missalь rimskij slavenskimiьêzykomь Missale romanum slavonico idiomate*. Rim: Congr. de Propaganda Fide, Ex typographia polyglotta (Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, *Zbirka rukopisa i starih knjiga*, sign. 37 RIIA-4°-3).
- PARČIĆ, Dragutin Antun (prir.). 1860. *Misi za umr 'šee* s koralnim napjevom (litografija). Galevac (Zagreb: Arhiv Provincijalata franjevacna trećoredaca na Ksaveru, sign. XIX. a. 58, 1-12).
- PARČIĆ, Dragutin Antun (prir.). 1893. *Rimьski Misalь slavěnskimiь ezikomь prěsv. G. N. Urbana Papi VIII povelěniemь izdanь Missale romanum slavonico idiomate ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini*. Rim: Congr. de Propaganda Fide, Ex typographia polyglotta (Pretisak 2011. Podgorica: NVO „Ivan Mažuranić“, Fond za manjine Crne Gore).
- VAJS, Josip (prir.). 1927. *Rimski misal slověnskimiь jezikom prěsv. G. N. Urbana Papi VIII povelěnjem izdan – Missale Romanum slavonico idiomate ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini*. Rim: Congr. de Propaganda Fide, Ex typographia polyglotta. https://dl.dropboxusercontent.com/u/50743485/Misali%20i%20obrednici/OBRADJENstaroslavenski_misal1927.pdf (posjet 9. 8. 2015).

Literatura

- BABIĆ, Vanda. 2000. *Vpliv vzhodne cerkvene slovanščine na hrvaške glagolske tekste v 17. in 18. stoletju*. Ljubljana: Razprave Filozofske fakultete.
- BADURINA, Anđelko. 1993. Nepoznati Parčić. U *Zbornik radova sa znanstvenoga skupa Život i djelo Dragutina A. Parčića (Zadar – Preko 18. i 19. listopada 1992)*, ur. Julije Derossi, 155-182. Zadar: Matica hrvatska – Ogranak Zadar.

- BOLONIĆ, Mihovil. 1973. O životu i radu Dragutina A. Parčića (U povodu 70. obljetnice smrti). *Bogoslovska smotra* 2: 418-438.
- BONEFAČIĆ, Kvirin Klement (Daroslav). 1903. *Dragutin A. Parčić 26. V. 1832. – 25. VII. 1902*. Krk: Kurykta.
- DAMJANOVIĆ, Stjepan. 2005. *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- DAMJANOVIĆ, Stjepan. 2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Matica hrvatska.
- GADŽIJEVA, Sofija, Ana KOVAČEVIĆ, Milan MIHALJEVIĆ, Sandra POŽAR, Johannes REINHART, Marinka ŠIMIĆ, Jasna VINCE. 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Prir. Milan Mihaljević. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut.
- HERCIGONJA, Eduard. 2004. *Na temeljima hrvatske književne kulture. Filološkomedievističke rasprave* [Hrvatska jezična baština, knj. 4]. Zagreb: Matica hrvatska.
- JAGIĆ, Vatroslav. 1910. Erinnerungsblätter an Ivan Berčić und Dragutin Parčić. *Archiv für slavische Philologie* 31: 288-300.
- JURČEVIĆ, Ivan. 2002. *Jezik hrvatskoglagoljskih tiskanih brevijara*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Pedagoški fakultet.
- LUKIĆ, Milica. 2012. *Dragutin Antun Parčić i njegov Rimski misal slavenskim jezikom (Rim, 1893.) – (u povodu 100. obljetnice Parčićeve smrti i pretiska njegova glagoljskog Misala u Crnoj Gori)*. *Lingua Montenegrina* 10: 317-337.
- LUKIĆ, Milica, Vera BLAŽEVIĆ KREZIĆ. 2014. Cyrillomethodiana oživljena ili O Strossmayerovu projektu obnove ćirilometodske baštine. U *Divanimo, dakle postojimo. Književnojezične i jezičnopovijesne studije*, ur. Josip Cveniće, 210-241. Osijek: Ogranak Matice hrvatske u Osijeku.
- LUKIĆ, Milica, Marina PILJ TOMIĆ. 2010. Staroslavenske liturgijske knjige na hrvatskom nacionalnom prostoru u XIX. stoljeću. *Lingua Montenegrina* 3: 75-107.
- MIHALJEVIĆ, Milan. 2009. Hrvatski crkvenoslavenski jezik. U *Povijest hrvatskoga jezika – 1. knjiga: Srednji vijek*, ur. Josip Bratulić i dr., 248-349. Zagreb: Croatica.
- MIHALJEVIĆ, Milan, Johannes REINHART. 2005. The Croatian Redaction: Language and Literature. *Incontri Linguistici* 28: 31-82.
- PETROVIĆ, Ivanka. 1979. Franjo Rački – otac hrvatske Cyrillo-Methodiane. *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 9: 47-99.
- SUDEC, Sandra. 2008. Deklinacija aktivnoga participa prezenta u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku. *Slovo* 56-57: 517-529.
- ŠIMIĆ, Marinka. 2000. Jezik Muke po Mateju u hrvatskoglagoljskim misalima. *Slovo* 50: 5-117.
- TANDARIĆ, Josip Leonard. 1993. *Hrvatska glagoljska liturgijska književnost – Rasprave i prinosi*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- VINCE, Jasna. 1981. Fonemi l, n, j i njihova grafija u hrvatskoglagoljskim rukopisima. *Slovo* 31: 15-21.
- ŽAGAR, Mateo. 2007. *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova*. Zagreb: Matica hrvatska.

Croatian New Church Slavonic Language in the 19th Century (Beginning of Linguistic Renewal in the Example of Dragutin Antun Parčić's First Editions)

With regard to the so far clearly stressed and in the scholarly production ascertained characteristics of the language policy and the applied language practice in the restoration of liturgical books and Glagolitic tradition in the 19th century the paper aims to determine the extent and quality of the contributions of D. A. Parčić in its shaping and realisation.

The proposed goal has been achieved through an analysis of the graphetic and graphemic specialities of the editions of Dragutin Antun Parčić (he also participated in the preparation of *Chrestomathia linguae veteroslovenicae caractere glagolitico*, Prag 1859, and *Ulomci Sv. pisma*, Prag 1864 – 1871), known as his first independent editions before the Missal 1893 (e. g. *Mrtvačka misa s koralnim napjevom* 1860, *Čin i Pravilo misi ošće že i molitvi prežde i po mise iz Rimskog misala* 1881 etc.).

This paper concludes that internal analysis of the writing and the language (selected problems on graphetic and graphemic level) of the first Parčić's editions can verify certain principles of Parčić's linguistic conception. Therefore, this brief analysis confirms that (language) choices were influenced by Croatian Church Slavonic (continuously since 12th to 16th century) and East New Church Slavonic linguistic norm (not only due to reconciliation with the Vulgate).

It is the original and recognizable concept of Dragutin A. Parčić and it can be confirmed as many as 30 years before thereleaseof the Missal 1893. Within this linguistic conception only some concrete solutions had been varied (e. g. letter „jer“), what we have shown in the graphetic and graphemic analysis. Different solutions in the Mass (1860, and 1864) and the Missal (1893) reinforce, although in a different way (orthographic and phonological norm), the same nature of Parčić's linguistic conception.

Keywords: Croatian Church Slavonic language, 19th century, Dragutin A. Parčić, *Mrtvačka misa s koralnim napjevom* 1860, graphetic and graphemic specialities

Ključne riječi: hrvatski crkvenoslavenski jezik, 19. stoljeće, Dragutin A. Parčić, *Mrtvačka misa s koralnim napjevom* 1860., grafetičke i grafemičke posebnosti

Milica Lukić
Vera Blažević Krezić
Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku
HR-31000 Osijek, L. Jägera 9
mlukic@ffos.hr
vblazevic1@ffos.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

47

vol. 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2015.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 47, vol. 1

Izdavač / Publisher
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher
Vlatko Previšić

Glavni urednik / Editor-in-Chief
Hrvoje Gračanin

Izvršna urednica / Executive Editor
Inga Vilogorac Brčić

Uredništvo / Editorial Board
Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council
Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*
Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant
Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Samanta Paronić

Tisak

Web2tisak, Zagreb

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

RADOVI 47
vol. 1

ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Tematski blok / Themed issue

TREĆOREDSKA GLAGOLJAŠKA TRADICIJA U EUROPSKOM KONTEKSTU TERTIARY GLAGOLITIC TRADITION IN EUROPEAN CONTEXT

Radovi međunarodnoga znanstvenog skupa
održanoga 27. i 28. IX. 2013. na Hrvatskom katoličkom sveučilištu u Zagrebu
u organizaciji

Provincije franjevac trećoredaca glagoljaša u Zagrebu, Hrvatskoga katoličkog
sveučilišta u Zagrebu, Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Odsjek za
povijest, Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu – Odsjek za povijest, Instituta
za povijest umjetnosti u Zagrebu i Staroslavenskoga instituta u Zagrebu

***

Proceedings of the International Scientific Conference
held on 27th and 28th September 2013 at the Catholic University of Croatia in Zagreb
and organized by
the Province of the Glagolitic Friars of the Third Order Regular, Catholic University
of Croatia in Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences of the University
of Zagreb - Department of History, Faculty of Humanities and Social Sciences of
the University of Split - Department of History, Institute of Art History,
and Old Church Slavonic Institute

Gosti urednici / Guest editors

Ivan BOTICA
Tomislav GALOVIĆ
Kristijan KUHAR